

Halyna Koznarska

WARUNKI ZAŁOŻENIA BUDOWLI SAKRALNYCH W SYSTEMIE MIASTA

Wprowadzenie

Dla każdej miejscowości kościoły są przejawem duchowych i kulturowych potrzeb lokalnej ludności. To one w dużej mierze formowały światopogląd oraz gusty mieszkańców. Skala i rozmach założeń sakralnych były urzeczywistnieniem starań i dążeń każdej wspólnoty od dawnych czasów. Uwagę zwracano nie tylko na architekturę obiektu i jego wnętrza, ale również na kwestię wyboru parceli i miejsce lokacji przyszłej świątyni, bowiem charakter kościoła i jego usytuowanie tworzyły podstawę dla kształtowania ogólnej sylwety miejscowości. Dlatego już na etapie planowania lokalizacji kościoła na danym terenie ważną kwestią było zapewnienie szeregu warunków urbanistycznych i dotrzymania kanonów.

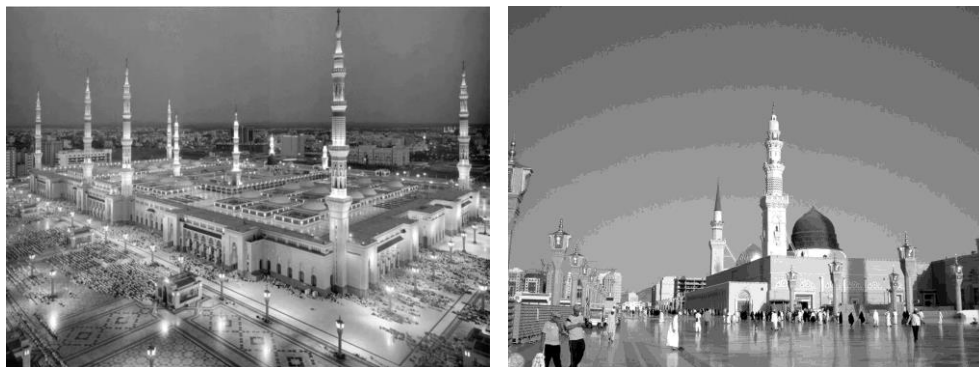
Usytuowanie obiektów architektury sakralnej w systemie miasta było bardzo złożonym i odpowiedzialnym procesem. Trzeba mieć na uwadze to, że po konsekracji nie tylko budowla, ale i miejsce lokalizacji nowo budowanej świątyni nabywało znaczenia sakralnego. Dlatego też ze szczególną uwagą należało odnosić się do wyboru działki i założeń projektowych świątyni. Wśród podstawowych warunków, koniecznych do spełnienia, warto zwrócić uwagę na rozwiązania: kompozycyjno-estetyczne, funkcjonalne i kanoniczne.

1. Warunki kompozycyjno-estetyczne

Od dawnych czasów na miejsce lokacji świątyni wybierano najpiękniejsze i najwyższe miejsca w krajobrazie miejscowości w celu podkreślenia ich wielkości i ważności duchowej. Ławra Kijowsko-Pieczerska, Bazylika św. Zofii, cerkiew św. Andrzeja w Kijowie, Katedra św. Jura we Lwowie, kościół św. Iwana Chrzciela w Białej Cerkwi i wiele innych świątyń ukraińskich zostało założonych według tych reguł.

Znacznie trudniej wyodrębnić obiekt sakralny w takiej strukturze przestrzennej miasta, która nie posiada szczególnych walorów krajobrazowych związanych z ukształtowaniem terenu. Takie rozwiązania charakteryzują kraje Bliskiego

Wschodu. W miastach arabskich, gdzie przeważają miejscowości równinne i niemal brak terenów zielonych, a zabudowa mieszkalna szczelnie wypełnia przestrzeń urbanistyczną, starano się wydzielać obszerny plac z meczetem (rys. 1). W tym wypadku bardzo istotnym rozwiązaniem było zastosowanie efektu granicznego punktu widokowego [1, s. 27-48]. Po przebywaniu przez dłuższy czas w ciasnej przestrzeni miejskiej, ograniczającej widoczność - trafiamy w otwartą przestrzeń, gdzie następuje gwałtowna zmiana natężenia jasności światła i możliwość szerokiego spojrzenia. Takimi zabiegami starano się podkreślić postrzeganie obiektu sakralnego, czyniąc go w większym stopniu majestatycznym i ogromnym.

Rys. 1. Meczet Al-Masdzid an-Nabawi w Medynie

Rozwiązania dotyczące wydzielenia budowli sakralnych w historycznej strukturze miasta stosowane były również w Europie. Dla zapewnienia dobrej percepcji architektury, zgodnie z teorią postrzegania, konieczne jest zapewnienie optymalnej obserwacji obiektu - 27° (tj. odległość, która równa się dwóm wysokościami budynku). Dlatego często przed świątynią projektowany był wydłużony plac, który umożliwiał podziwianie całego bogactwa architektury obiektu. Według tych zasad kształtowano układ placów m.in. przed Bazyliką św. Piotra w Rzymie (rys. 2), Bazyliką Katedral-

ną w Mediolanie (rys. 2b), Katedrą św. Wita w Pradze (rys. 2c), Katedrą Paryskiej Matki Boskiej (Notre Dame w Paryżu) (rys. 2d) i innymi budowlami sakralnymi.

W warunkach intensywnej zabudowy miejskiej większość obiektów sakralnych posiadała dobudówki. Dla przykładu, w Rzymie w drugiej połowie XIX wieku wśród 235 kościołów: dobudowanych z jednej strony było 21 kościołów; dobudowanych z dwóch stron - 96 kościołów; dobudowanych z trzech stron - 110 kościołów; dobudowanych z czterech stron - 2 kościoły. Tylko 6 kościołów pozostało jako wolno stojące [2, s. 66]. Jednak, nawet w tych warunkach większość kościołów posiadała place przed głównym portalem (rys. 3).

Budowle sakralne są dominantami układu przestrzennego miasta, w sposób czytelny porządkują przestrzeń wokół siebie. Ulica zakończona kościołem daje poczucie kompozycji skończonej. Dlatego w historycznych miastach europejskich rozpowszechnione było podejście do orientowania ulic i tworzenia perspektyw

skierowanych na budowlę sakralną. Linie i płaszczyzny biegnące wzdłuż ulicy w kierunku budynku sakralnego potęgowały jego rozmiary, a fasady domów przylegających do ulicy prowadziły spojrzenie bezpośrednio na budowlę zamykającą ulicę (rys. 4).

Rys. 2. Przykłady rozplanowania placów przed budowlami sakralnymi: a) Bazylika św. Piotra w Rzymie, b) Bazylika Katedralna w Mediolanie, c) Katedra św. Wita w Pradze, d) Katedra Paryskiej Matki Boskiej (Notre Dame w Paryżu)

Rys. 3. Przykład rozplanowania placu przed budowlami sakralnymi w warunkach gęstej zabudowy: a) Bazylika św. Marka w Wenecji, b) Bazylika Gerolomina w Neapolu

Rys. 4. Przykłady ulic, zakończonych budowlami sakralnymi: a) Katedra Notre-Dame w Reims (widok z ulicy Libergier), b) kościół św. Genowefy (Panteon) w Paryżu (widok z ulicy Soufflot), c) kościół św. Marii Magdaleny we Lwowie (widok z ulicy Czuprynki)

Istotne jest podkreślenie faktu, iż budowle sakralne posiadają największe znaczenie w ukształtowaniu ogólnej sylwety miasta. J. Kryworuczko, badając formowanie historycznego, sakralnego krajobrazu miasta, zaznacza, że: „Obiekty sakralne w architektoniczno-urbanistycznej strukturze miasta podporządkowane są określonej hierarchii, która określa ich znaczenie w formowaniu obrazu miasta. Według takiej zasady ogół budowli sakralnych może być podzielony na obiekty pierwszoplanowe, tworzące obraz całego miasta i lokalne, które nie dominują w sylwecie miasta, ale formują obraz poszczególnej dzielnicy, placu lub ulicy” [3]. Dlatego przy lokacji obiektów sakralnych potrzebne jest uwzględnienie skali otaczających zabudowań i zachowanie określonej hierarchii.

2. Warunki funkcjonalne

Funkcją świątyni w pierwszej kolejności jest łączność duchowa człowieka z Bogiem. Dlatego architekt musi uwzględniać sprzyjające warunki, zapewniające taką łączność. Oprócz zaprojektowania odpowiedniej struktury przestrzennej świątyni, umiarkowanego oświetlenia wnętrza, wzmacniającego łączność duchową z sacrum i dodającego poczucia jej tajemniczości, konieczne jest zapewnienie dostępu do samej budowli. Celowe jest zatem rozplanowanie placu przed świątynią i powiązanie go z głównymi kierunkami ruchu pieszego, zapewniając tym samym łączność wizualną. Należy również przewidzieć wygodne przejścia dla pieszych od przystanków komunikacji zbiorowej i parkingów dla samochodów osobowych.

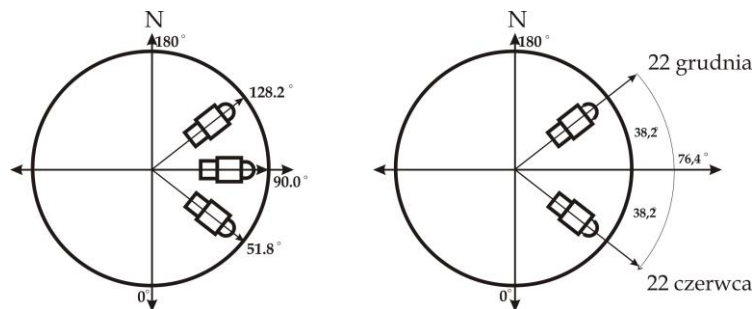
3. Warunki kanoniczne

Oprócz kompozycyjnych i funkcjonalnych warunków rozlokowania obiektów sakralnych w strukturze miasta muszą być dotrzymane także warunki kanoniczne. Kanoniczna orientacja świątyni zależy od wyznania wiary i obrzędu, do którego należy wspólnota. Muzułmanie modlą się w stronę największego sanktuarium islamu - Kaaby. Odpowiednio, sakralna oś meczetu jest zorientowana w stronę Mekki. Chrześcijanie modlą się na wschód („w kościele orientowanym”) i na zachód („w kościele o odwrotnej orientacji”). Badania na temat kanonicznej orientacji budowli sakralnych przytaczali w swoich dziełach P. Rappaport [4] i G. Kazakow [5]. Szczególnie G. Kazakow opisał proces zakładania świątyni staroruskiej, łącząc wyznaczenie głównej osi założenia z osobą świętego, który patronuje przyszłej świątyni. W dniu imienin patrona promienie słoneczne w pierwszej części dnia wyznaczały położenie cienia pomiędzy specjalnie ustawionymi pionowymi słupami, które stanowiły główną oś sakralną, będącą osią symetrii dla planu przyszłej budowli. W szczególnych wypadkach, żeby roboty ziemne były prowadzone w rozmrożonym gruncie, od momentu założenia budowli sakralnej do momentu początku budowania, trzeba było zaczekać parę dni lub tygodni” [5, s. 135-136].

Cerkwie ukraińskie, w obrządku wschodnim, muszą być kanonicznie zorientowane na wschód [6, 7]. Ale rzecz w tym, że wschód geograficzny różni się od

astronomicznego wschodu Słońca. Dla przykładu, dla Lwowa, położonego na szerokości 50° , na wschodzie geograficznym Słońce wschodzi tylko 22 marca i 22 września. 22 czerwca punkt astronomicznego wschodu Słońca przesuwają się na $38,2^\circ$ na północ, a 22 grudnia - na $38,2^\circ$ na południe. Tak więc różnica pomiędzy astronomicznym wschodem Słońca 22 grudnia i 22 czerwca wynosi $76,4^\circ$ (rys. 5). I im dalej na północ ulokowana miejscowość, tym większa różnica rozbieżności (dla południowej półkuli Ziemi będzie odwrotnie) [8].

W związku z tym, że nasi przodkowie w większym stopniu sugerowali się wschodem Słońca, a nie wschodem geograficznym, otrzymaliśmy znaczną rozbieżność od precyzyjnej orientacji. Różnica w wyznaczaniu osi sakralnej w stosunku do wschodu geograficznego daje możliwość wyznaczania dnia założenia dawnych cerkwi i odpowiednio wyznaczania jej patrona (świętego).

Rys. 5. Różnica pomiędzy geograficznym i astronomicznym wschodem Słońca dla szerokości 50°

Podsumowanie

Każdy element środowiska przestrzennego musi posiadać nie tylko swoją formę, ale i zostać optymalnie ulokowany. Budowle sakralne są podstawą dla tworzenia kompozycyjnej struktury miasta na wszystkich poziomach: od pionowych dominant dzielnic do tworzenia sylwety ogólnomiejskiej. Wśród głównych warunków, jakie muszą być dotrzymane przy zakładaniu świątyni, konieczne jest wyszczególnienie następujących: kanoniczne, kompozycyjno-estetyczne i funkcjonalne. Zasady kompozycyjne pozwalają podkreślić sakralne znaczenie świątyni, funkcjonalne - łączność człowieka z Bogiem, a kanoniczne - dotrzymanie tradycji obrzędu.

Literatura

- [1] Wejchert K., Elementy kompozycji urbanistycznej, Arkady, Warszawa 1984.
- [2] Zitte K., Chudożestwiennyje osnovy gradostroitelstva, Per. s niem., Strojizdat, M.: 1993.
- [3] Kryworuczko J.I., Formuвання історичного сакрального ландшафту Львова XVIII ст., Dosвід та перспективи розвитку міст України: Zbirnyk naukovykh prac, Dipromisto, Kyjiv 2006, № 11, 34-64.

- [4] Rappaport P., Orientacja drewnianych cerkwi, *Kratkije soobsczenija* 139, Sławiano - russkaja archeologia, Nauka, M.: 1974, 43-48.
- [5] Kazakow G., Do pytania pro orientaciju chramowych sporud za storonamy switu, *Problemy mistobuwannia Zachidnoji Ukrainy: Tezy miżnarodnoji konferencji, pryswiaczenoju 80 - littiu kafedry Mistobuwannia, DU Lwiwska Politechnika, Lwiv 1994, 135-136.*
- [6] Arch. Makarij, *Istorija russkoj cerkwi, Imperatorskaja Akademija Nauk, Sankt-Petersburg 1857.*
- [7] Siczynskij W., *Etruskij dim i Guculskij oseredok, Praha 1930.*
- [8] Bobosz H., *Metodyka orientacji osi przy rozmieszczeniu świątyni w istniejącej planowej strukturze osiedli, Perspektywny naprjamky proektuwannia żyłowych ta hromadśkich budiwel, Zbirnyk naukowych prac (Specialnyj wypusk: Suczasnne chramobuwannia), Kyjiw 2003, 33-37.*

Streszczenie

Autorka zwraca uwagę na złożony mechanizm wyznaczania lokalizacji obiektów sakralnych, który podlegał bardzo restrykcyjnym parametrom w zależności od kręgu cywilizacyjnego. Dokonano analizy kompozycyjno-estetycznych, funkcjonalnych i kanonicznych warunków zakładania budowli sakralnych w strukturze miasta. Przedstawiono sposoby rozlokowania, akcentując duchową rolę świątyni i ich znaczenie dla kształtowania ogólnego obrazu miasta.

Conditions of sacred buildings founding in the system of city

Abstract

In the article there were researched compositional, aesthetic, functional and canonical terms of laying down of sacred buildings in the city system. Emphasis was put on finding the techniques of locating that underline spiritual importance of temples and their significance for the formation of the general image of a city.